

1.3. Виклики ХХ століття

УДК 347.471.7 (477) 1917/1918

Алла Киридон

Унормування церковно-релігійного життя в Україні (1917–1918): до 100-річчя створення Міністерства ісповідань

В умовах Гетьманату йшлося про правове закріплення статусу Церкви в державі. Спостерігалось намагання гармонізувати стосунки між світською владою та Церквою. Одним із вагомих здобутків національно-визвольних змагань 1917–1918 рр. стало створення спочатку Департаменту (який був складовою Міністерства внутрішніх справ), а згодом Міністерства ісповідань – окремого державного органу, покликаного займатися питаннями релігійно-церковного життя. Окреслено проблеми інституалізації органу з унормування церковно-релігійних процесів в Україні в період 1917–1918 рр. Основну увагу приділено створенню органу у справах релігій в Україні – Міністерству ісповідань. Марковано характер релігійно-церковного життя періоду Гетьманату Павла Скоропадського.

Ключові слова: Центральна Рада, Гетьманат, уряд Павла Скоропадського, релігія, церква, православна церква, Департамент ісповідань, Міністерство ісповідань

Алла Kyrydon

The normalization of church and religious life in Ukraine (1917-1918): the 100th anniversary of the creation of the Ministry of Confessions

In terms of Hetmanate it was an issue of the legal consolidation of the status of the Church in the state. There was an attempt to harmonize the relationship between the secular authorities and the Church. One of the significant achievements of the national liberation struggle of 1917–1918 was the creation of, at first, the Department (which was part of the Ministry of Internal Affairs) and, subsequently,

the Ministry of Confessions – a separate state body designed to deal with issues of religious and ecclesiastical life. The problems of the institutionalization of the organ for normalization of church-religious processes in Ukraine during 1917–1918 are outlined. The main attention is focused on the establishment of a body for religious affairs in Ukraine – the Ministry of Confessions. The character of the religious and ecclesiastical life of the Hetmanate of Pavlo Skoropadsky is identified.

Keywords: Central Rada, Hetmanate, government of Pavlo Skoropadsky, religion, church, Orthodox Church, Department of Confessions, Ministry of Confessions

У 2018 р. виповнюється 100 років із часу створення в період Гетьманату органу у справах релігій в Україні – Міністерства ісповідань, а згодом, за доби Директорії – Міністерства культур. Згідно з періодизацією Л. Владиченко [1; 2], в історії органу у справах релігій в Україні можна виділити три періоди:

I. Період українських урядів (1917–1919 рр.);

II. Період радянської влади (1920–1991 рр.);

III. Період незалежності України (1991 р. – по теперішній час).

Період національно-визвольних змагань характеризувався бурхливим розвитком тогочасної правової, державницької думки, пошуком моделі суспільного розвитку, інтелектуальним аналізом історії України, її традицій тощо. Проголошення Української Держави неминуче вело до пошуку нової моделі організації влади, а відтак – потреби облаштування релігійно-церковного життя. Україна як самостійна держава ще не мала достатнього досвіду державно-церковних взаємин, а відповідно й комплексних рішень чи підходів щодо співіснування з релігійними організаціями.

Метою дослідження є лише окреслення процесу інституалізації державного органу з унормування церковно-релігійного життя в умовах перших років національної революції 1917–1920 рр., а саме – створення Міністерства ісповідань. Марковано проблемне поле релігійно-церковного життя в умовах Гетьманату (зокрема ставлення гетьмана П. Скоропадського та його уряду до проблем

релігії та Церкви, інституційні процеси в самій Церкві, особливості формування державно-церковних відносин тощо).

Особливість історіографічного дискурсу задекларованої проблеми полягає в масштабності порушених тематичних обрисів дослідниками в нових умовах формування історіографії початкового періоду незалежної України (початок–середина 1990-х рр.). Грунтовне тритомне видання В. Ульяновського та Б. Андрусишина маркувало простір проблеми “Церква в Українській Державі 1917–1920 рр.” [3; 4; 5]. Заслугою В. Ульяновського стало піонерство в упровадженні до наукового обігу масиву документів архіву Міністерства ісповідань. У подальшому запропоновану цими дослідниками своєрідну модель відтворення становища Церкви в хронологічних межах національно-визвольних змагань у той чи інший спосіб взурували наступники [6; 7; 8; 9; 10 та ін.]. На фоні просторого розлогого полотна дослідників розставляються акценти або увиразнюються окремі сюжети щодо тих чи інших проблем. Однак оціночна компонента камертонально звиряється з вердиктом метрів. Одночасно попри значний історіографічний доробок, сформований здебільшого в умовах незалежної України, залишається чимало проблем, які потребують подальшого вивчення.

В історичній та історико-правовій літературі розглядалися різні аспекти національного державотворення періоду 1917–1919 рр. (праці В. Верстюка, О. Копиленка, О. Мироненка, Г. Папакіна, Р. Пирого, О. Реєнта, В. Солдатенка та ін.). До окремих сюжетів проблеми зверталися О. Балягузова [11], Л. Владиченко [1; 2], В. Ганзуленко [6], Ю. Дорошенко [12], А. Киридон [10], І. Логвиненко [13], Ю. Палеха [14], Т. Тесля [15], О. Цапко [16] та ін.

Револьюційні події 1917 р., які зруйнували стару державну систему, водночас об’єктивно порушували питання про статус церковної інституції в умовах нової політичної дійсності. Для розуміння вагомості й масштабу процесів схарактеризуємо православний ландшафт українських земель, які входили до Російської

імперії. На початку 1917 р. існувало 9 єпархій, підпорядкованих Святішому Синоду в Петрограді, кордони яких, як правило, збіглися з губернськими: Київська, Волинська (кафедра в Житомирі), Подільська (кафедра в Кам'янці-Подільському), Чернігівська, Харківська, Катеринославська, Полтавська, Херсонська (кафедра в Одесі) і Таврійська (кафедра у Сімферополі) [12, с. 52; 17, с. 242]. Близько 40 млн населення тодішніх українських земель залишалося прихильним традиційній православній церкві та її духовенству на чолі з митрополитом Володимиром (Василем Богоявленським, 1848–1918), митрополитом Київським і Галицьким, головою членом Святішого Синоду, священноархімандритом Києво-Печерської Успенської лаври. За національним складом православний єпископат в основному був російським: з двадцяти восьми єпископів тільки троє за походженням були українцями [5, с. 29; 18, с. 102].

Церковна проблема, зокрема ідея реформування самої церкви, гостро постала ще напередодні революційних подій. Наростання соціальної напруженості, спричинене Першою світовою війною, посилювало невдоволення церквою серед населення, поглибило соціальні й національні суперечності між духовенством, сприяло невдоволенню бюрократизацією централізованої системи її устрою тощо. Навіть більше, невирішеність релігійного питання фактично стала одним із суттєвих чинників революційної ситуації, що склалася в Російській імперії.

Відтак станом на 1917 р. і світська влада, і церква опинилися перед необхідністю вирішення багатьох складних проблем, визначення пріоритетів та пошуку форм взаємин. Церковно-релігійна складова була вагомим чинником функціонування державного організму, яку неможливо було ігнорувати. Однак під час діяльності Української Центральної Ради (17 березня 1917 р. – 29 квітня 1918 р.) більшість заяв політичних лідерів щодо свободи віросповідання та вирішення питання відносин держави і Церкви залишилися декларативними. У законодав-

чих актах Центральної Ради питання врегулювання церковного життя в Україні майже не знайшло відображення, за винятком проголошення “свободи віри”. Так, у III Універсалі Центральної Ради зазначалося, що “... в Українській Народній Республіці має бути забезпечено всі свободи...”, в тому числі й “свободу віри” [6, с. 166; 19, с. 70–73].

Нерегламентованість релігійного життя в основних законодавчих актах УНР свідчить про відсутність чіткої державної політики Центральної Ради стосовно до Церкви. Однак в період діяльності Центральної Ради неодноразово порушувалося питання про створення окремого державного органу, який би регламентував відносини з церквою. Одним із перших звернув увагу на важливість унормування державно-церковних відносин і створення відповідного окремого державного органу – Секретаріату релігійних культів – О. Лотоцький (обіймав посаду генерального писаря в уряді Центральної Ради з серпня по листопад 1917 р.). 15 листопада 1917 р. Генеральний секретаріат Центральної Ради доручив Генеральному писареві скласти проект установи при Генеральному Секретаріаті особливого управління у справах віри [20, ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 77 зв.; ф. 1115, оп. 1, спр. 26, арк. 6]. 29 листопада О. Лотоцький у доповіді в Малій Раді висловив пропозицію про створення окремого державного органу з метою координації стосунків церкви і держави. Мала Рада повернула справу в Генеральний Секретаріат для нового розгляду і в разі потреби – внесення “певного законопроекту в релігійній справі”. Д. Дорошенко твердив, що через загальну інертність ця справа не була доведена до кінця. Однак В. Ульяновський зауважив: “Мабуть, значною мірою на незавершеність справи вплинула відставка О. Лотоцького з посади генерального писаря наприкінці листопада 1917 р. (замість нього був призначений Іван Мірний)” [5, с. 43]. Попри все, питання про створення окремого державного органу регулювання церковного життя в Україні було принципово вирішене тим самим Генеральним секретаріатом уже в грудні 1917 р.

Водночас спостерігаємо зустрічний рух українських церковних кіл, які також намагалися віднести проблеми церкви до компетенції державних органів і цим забезпечити собі успіх у питанні українізації церкви та проголошення автокефалії. Представники новоствореної Всеукраїнської Церковної Ради на чолі з архієпископом Олексієм (Дородніциним) у грудні 1917 р. висунули пропозицію про створення Генерального секретаріату церковних справ на чолі з доцентом Київського університету святого Володимира Іваном Огієнком. Пропозиція була відхилена М. Грушевським. [2; 5, с. 52].

Лише в січні 1918 р. за нового уряду на чолі з В. Голубовичем при Міністерстві внутрішніх справ був створений Департамент ісповідань на чолі з Миколою Безсоновим (колишній єпископ Красноярський Никон), який не завоював авторитету в церковних колах, відтак хоч за доби Центральної Ради й було створено спеціалізований державний підрозділ для регулювання державно-церковних відносин, однак його керівник не мав ніякого авторитету в церковних колах, котрі його фактично ігнорували. “Показовим є й те, – зазначає В. Ульяновський, – що М. Безсонов підготував і подав свої... проекти після свого звільнення з Департаменту ісповідань, коли церковними справами більш кваліфіковано займалися інші люди, й тому його проекти практично залишилися без розгляду” [5, с. 54]. М. Безсонова на короткий термін як виконуючий обов’язки директора Департаменту ісповідань змінив В. Рафальський. 13 квітня 1918 р. на засіданні Ради Міністрів УНР директором департаменту ісповідань затверджено з правами товариша міністра Володимира Чехівського [20, ф. 1063, оп. 2, спр. 3, арк 8]; [5, с. 55].

Департамент ісповідань мав на меті, не втручаючись у внутрішнє життя церкви і релігійних громад, стежити за тим, щоб вони не перешкоджали, а допомагали державі в реалізації її курсу.

Кадровий склад Департаменту, формування якого розпочалося лише в середині березня 1918 р. (після повернення Центральної

Ради до Києва), коливався від 10 до 20 осіб. Структура департаменту (уподібнена структурі Міністерства ісповідань Тимчасового Уряду): директор (Безсонов, Чехівський); віце-директор (Рафальський); відділ православ'я (начальник – священник Маричів); відділ інослав'я та іновірія (начальник – Барвінок); канцелярія (начальник – Боряківський, діловод – Пашевський) [5, с. 56].

На потреби Департаменту ісповідань у березні (а фактично в квітні 1918 р.) уряд виділив 50 тис. крб, з них 15 тис. М. Безсонов передбачав витратити на меблі [5, с. 56].

Функціонально до компетенції Департаменту ісповідань належало:

- інформування церковних установ про урядові рішення й контроль за їх виконанням;

- посередництво у відносинах держави і церкви на міжнародному рівні;

- забезпечення матеріального стану церкви (державне фінансування; збереження землеволодінь, рухомого й нерухомого майна; опікування питанням монастирських володінь (зокрема, згідно з законом ЦР церковні монастирські землі мали бути реквізовані, однак департамент ісповідань піклувався про залишення майна);

- підтримка освітньої мережі підготовки кадрів (духовних шкіл);

- клопотання щодо державного утримання духовенства;

- підготовка соборного прийняття автокефалії) та ін.

Однак всі заходи Департаменту ісповідань мали безсистемний характер, були дуже конкретними і не отримали належного загального законодавчого забезпечення через низький статус Департаменту в структурі Центральної ради. Світська влада сприймала Департамент здебільшого як формальну інституцію. Свідченням цьому є те, що Департамент не отримував жодних завдань щодо опрацювання генеральної лінії політики держави щодо церкви, навіть не передбачалося розроблення якихось

важливих конкретних законопроектів та розпоряджень. У законодавчому відношенні Департамент діяв на власний розсуд, без будь-яких гарантій державної легітимації напрацьованих документів. Вища церковна влада також не визнавала прерогативи Департаменту й фактично саботувала всі вказівки й вимоги Департаменту (за винятком вирішення питань матеріально-майнової сфери) [5, с. 62, 78].

У період Гетьманату П. Скоропадського змінилося ставлення до релігійного питання. На відміну від нерегламентованості релігійно-церковного життя в основних законодавчих актах Української Народної Республіки періоду Центральної Ради, за Української Держави періоду Гетьманату стан правового статусу Церкви закріплювався як спеціальними законодавчими актами, так і окремими положеннями в конституційних актах.

Уже в першому гетьманському “Законі про тимчасовий устрій” від 29 квітня 1918 р. другий його розділ називався “Про віру”. Юридично Гетьманат визнавав в Україні релігійний плюралізм. “1) Головною в Українській Державі є віра християнська, православною; 2) Всі, які не належать до православної віри громадяни Української Держави, а також всі, хто проживає в межах України, користується свобідним відновленням їх віри і богослужіння по обряду оної” [20, ф. 2537, оп. 1, спр. 42, арк. 27а; 21]. Свободу вибору релігійної ідентичності фактично закріплював і закон “Про громадянство Української Держави” від 2 липня 1918 р. [20, ф. 2537, оп. 1, спр. 42, арк. 7–9]. Про це ж ідеться й у законі “Про правне становище православної церкви в Українській державі” [20, ф. 1071, оп. 1, спр. 69, арк. 1].

30 квітня 1918 р. П. Скоропадський доручив формування кабінету відомому вченому, громадському діячеві та колишньому товаришу (заступнику) міністра освіти Тимчасового уряду М. Василенку. Гетьманом було поставлено вимогу – до 1 травня утворити повний склад уряду. М. Василенку вдалося сформува-ти Раду Міністрів. Проте він провів лише два засідання уряду

2 і 3 травня 1918 р., після чого передав прем'єрські обов'язки Ф. Лизогубу [13, с. 15–16].

Вже 2 травня 1918 р. по всіх церквах України був поширений обіжник Міністерства внутрішніх справ про оголошення Грамоти Гетьмана всієї України, в якій П. Скоропадський закликав усіх православних священників і мирян до єднання в єдину українську національну Церкву задля спільної розбудови української державності. Знаковою подією, яка засвідчувала зміну ставлення української влади до української Церкви, стало святкування Великодня 5 травня 1918 р. Цього дня П. Скоропадський, як глава Української держави, отримав церковне благословення на Софійській площі.

Відтак йшлося про правове, законодавче закріплення статусу Церкви в державі. Згадані положення свідчили про прагнення гармонізувати стосунки між світською владою та Церквою. Особливість інституалізації Церкви в умовах Гетьманату полягала в тому, що Церква не була відокремлена від держави.

У нових умовах постало питання розробки та формування державної політики щодо Церкви та релігії. Прикметно, що в першому наказі гетьмана П. Скоропадського від 3 травня 1918 р. “Про склад уряду” Міністерство ісповідань не передбачалося. Лише згідно з окремим спеціальним наказом Гетьмана від 16 травня 1918 р. та на підставі ст. 3-ї Закону про тимчасовий устрій Української держави створювався окремий державний орган, покликаний займатися релігійними питаннями – Міністерство ісповідань при Кабінеті Міністрів Федора Лизогуба. Основним завданням Міністерства було вибудовування державної політики Гетьманату на засадах конституційного визнання Української Православної церкви як “традиційної церкви України”.

Статусність і функції Міністерства ісповідань закріплювалися в Статуті (перший варіант розглянуто до 17 липня 1918 р., другий – 29–30 липня цього ж року).

Міністерство ісповідань Гетьманського Уряду стало основним центром формування стратегії і тактики державної політики щодо Церкви. Тут вироблялася генеральна лінія, головні концепції та законопроекти та одночасно – приймалися рішення стосовно конкретних питань і проблем Після опрацювання цілком підготовлені матеріали, варіанти й моделі рішень виносилися на Раду Міністрів та затвердження Гетьманом. Міністерство було єдиним, авторитетним і цілком відповідальним з максимальною повнотою повноважень органом, через який церква безпосередньо пов'язувалася з державою. Це забезпечувалося також тим, що саме міністерство порядкувало всім державним бюджетом, який виділявся на церковні потреби [4, с. 40].

Штат Міністерства зазнавав змін: у травні 1918 р. – 151 працівник; у серпні – 252 працівники (184 чоловіки і 68 жінок); у жовтні – 189; у листопаді – 183–206; у грудні – 194 працівники ([20, ф. 1071, оп. 1, спр. 62, арк.78, 87, 95]; [4, с. 44].

Попри швидкі темпи формування Міністерства ісповідань і загалом нетривалий час існування, за характером діяльності у відрізняється два періоди (відповідно до зміни кадрового потенціалу (на рівні керівництва) та сутнісного наповнення процесів):

I-й період – 16 травня – 24 жовтня 1918 р. – пов'язаний із діяльністю першого міністра ісповідань Василя Зінківського – зваженість, толерантність у стосунках із церквою [21];

II-й період – 24 жовтня – 14 листопада 1918 р. – Міністерство ісповідань очолював Олександр Лотоцький – суперечливість відносин держави й церкви: поряд із наростанням авторитарних тенденцій уряду щодо церкви спостерігається прагнення встановити толерантні відносини, а також вибудувати генеральну лінію діяльності міністерства на незалежнення та українізацію Православної церкви.

Отже, зі зміною очільника спостерігається й зміна генерального курсу у ставленні до релігії та церкви. Принагідно зауважимо, що 14 листопада 1918 р. міністром ісповідань призначено

М. Вороновича, який, з огляду на зміну політичної ситуації, так і не вступив у повноваження [22].

Структура Міністерства ісповідань мала такий вигляд:

– департамент загальних справ (канцелярія, бухгалтерія, гос-подарський відділ, інформаційне бюро, ресстратура, архів);

– департамент у справах Православної церкви (загальний, статистичний, фінансовий відділи);

– департамент інослав'я та іновір'я (відділи християнських, нехристиянських ісповідань та фінансовий);

– духовної освіти (шкільно-педагогічний, фінансовий, видавничий та охорони старовини) [4, с. 47; 9; 20, ф. 1064, оп.1, спр. 295, арк. 1–4; 23].

Міністерству ісповідань на сім місяців 1918 р. виділялося 718 692 крб (річне утримання 1 244 900 крб), а враховуючи всі необхідні витрати разом із утриманням службовців – 2 155 580 крб [4, с. 47].

Новостворений державний орган мав спрямовувати церковно-релігійне життя з точки зору його відповідальності законам та інтересам Української держави, обстоювати інтереси церкви як невіддільні від державних інтересів. Міністр ісповідань здійснював верховний державний нагляд над “суміжною з цивільно-політичними інтересами стороною життя всіх церков та віросповідань громад”. Крім того, щодо Православної церкви міністрові належали права присутності особисто або через уповноваженого на засіданнях найвищого органу управління Православною церквою в Україні.

У цілому Гетьманат зберіг традиційну схему державно-церковних зв'язків, намагаючись водночас модернізувати конфесію. За відсутності принципового протистояння між Церквою й Державою, все ж спостерігалось прагнення уряду визначати магістральний розвиток цих взаємин. Так, керуючись політичними інтересами, всупереч лінії церковного проводу, уряд накинув функції місцевих виконавчих органів Міністерства ісповідань на

духовні консисторії; без погодження з Київським митрополитом затвердив Статут Київської духовної академії; законодавчо реформував систему духовної школи в напрямі, який українська церковна влада оцінила як небажане “обмирщення” [5, с. 127].

Інституційний рівень передбачає також необхідність увиразнення процесів в самій Церкві, з огляду на розгортання церковно-реформаційного руху в ході революційних подій, Першої світової війни та зовнішньополітичного протистояння УНР, а потім Української Держави з Радянською Росією. Окрім того, вагомого значення для структуризації релігійно-церковного життя набули події скликання Всеукраїнського православного церковного Собору (початок роботи 7 січня 1918 р.). Дві сесії Всеукраїнського Собору (20 червня–11 липня) та (28 жовтня–17 грудня) яскраво проілюстрували оживлення ідей соборності.

З кінця квітня до середини грудня 1918 р. новий державно-політичний курс полягав у пошуку компромісу між активними реформаційними силами, в авангарді яких йшли прихильники національного відродження та консервативним складом церкви. Реалізація цього компромісу пов’язувалася з продовженням роботи Всеукраїнського церковного Собору. Тому державна влада доклала організаційних і матеріальних зусиль на відновлення його засідань і проведення через Собор своєї ідеологічної лінії. Таким чином, як загальну основу для поєднання протидіючих церковних кіл Гетьманат пропонував ідеї православної державності.

Концепція керівництва Української Держави щодо вирішення церковного питання, яка ґрунтувалася на визнанні видатної ролі церкви в суспільному, державному та національному житті, полягала в будівництві незалежної від РПЦ канонічної української православної конфесії [9, с. 126–127].

Відомий історик Церкви В. Ульяновський зауважував, що Церква відходила від старої моделі підпорядкування державі, однозначно обравши позицію: не Церква для держави, а держава для Церкви, що, ніби, більше нагадувало західний варіант

церковної організації [4, с. 316]. Оцінюючи період Гетьманату, він зазначив: “Державна політика Гетьманського Уряду щодо Церкви врешті була досить чітко відпрацьована концептуально й практично-організаційно, що обмежувало самостійність Церкви як інституції (передусім в акціях державного характеру), але держава не втручалася у власне релігійне життя й виконання основних внутрішніх функцій Церкви” [4, с. 39].

Складними були процеси внутрішньоцерковних трансформацій із огляду на необхідність вибудовування взаємин з Московським патріархатом. На часі постало питання організаційного оформлення автокефалії Української церкви. По суті йшлося про складність релігійно-церковного життя з огляду на формування течії прихильників національної церкви та вищої ієрархії православної церкви, орієнтованої на Москву.

У державно-релігійних питаннях Гетьману фактично доводилося балансувати між двох церковних таборів: Всеукраїнською Православною Церковною Радою, яка відстоювала ідеї “націоналізації церкви” [20], та вищою ієрархією православної церкви в Україні, що орієнтувалася переважно на Москву.

Дотримуючись у церковному питанні ідей федералізму, а відтак доволі упереджено ставлячись до автокефалії Української Церкви на початковому етапі діяльності, спостерігається зміна позиції в ході розвитку подій. П. Скоропадський довго зволікав і не виголошував чіткої позиції стосовно до української автокефалії. На його думку, саме населення ще не могло визначитися в своїх прагненнях, окрім того, що в Україні не було людей, які б змогли направити її розвиток у правильне річище [24, с. 195–197]. Утім під тиском обставин, ускладнених внутрішньополітичною кризою Української Держави та її стосунками з РРФСР [25], П. Скоропадський змінив своє ставлення як щодо обіцянки не втручатися у справи Церкви, так і щодо надання їй автономії (автокефалії). Саме “...антиукраїнська позиція вищої церковної влади на чолі з митрополитом Антонієм змусила Гетьмана від

політики невтручання у внутріцерковні справи... поступово перейти до твердих вимог щодо проголошення автокефалії та підтримки національно-самостійницьких рухів у середовищі духовенства” [4, с. 11]. Зміну поглядів щодо церковного питання в гетьманському уряді став утілювати в життя міністр ісповідань О. Лотоцький.

Швидкоплинні процеси державотворення спричинили неминучі ідентифікаційні кризи, однією з найскладніших у ціннісному вимірі стала криза релігійної та національно-релігійної ідентичності. Окреслюємо цей простір як перспективний для подальшого дослідження. Так само ретельного вивчення потребує злам подій у трискладовому вимірі “державна–церква–суспільство”.

Отже, в умовах Гетьманату йшлося про правове закріплення статусу Церкви в державі. Спостерігалось намагання гармонізувати стосунки між світською владою та Церквою. Водночас більшість із понять, систем, принципів політики Гетьманату не були випробувані в реальному житті, а здебільшого лише втілювалися у законопроектах, законах, які так і не набули чинності, або лише були започатковані. На утвердження моделі державно-церковних відносин суттєвий вплив мали:

- короткотривалість існування національних утворень;
- відсутність послідовної, виваженої, обґрунтованої концепції державно-церковної політики;
- переобтяженість свідомості громадян традиціями імперського періоду стосовно усталеності релігійно-церковного життя;
- брак єдиних підходів до розв’язання церковних проблем як з боку влади, так і церкви;
- зовнішньополітичні обставини тощо.

За цих обставин одним із вагомих здобутків національно-визвольних змагань 1917–1918 рр. стало створення спочатку Департаменту (який був складовою Міністерства внутрішніх справ), а згодом Міністерства ісповідань – окремого державного органу, покликаного займатися питаннями релігійно-церковного

життя. У період Гетьманату стали помітними спроби керівництва держави гармонізувати стосунки між світською владою та церквою [26; 27]. Водночас подальшого вивчення потребує проблема створення спеціальних комітетів на місцях; детальна характеристика діяльності всіх підрозділів Міністерства; кадровий потенціал та траєкторії життєвих шляхів працівників.

Дослідник І. Логвиненко акцентує увагу [13, с. 14–15] на суголосності проблем державотворення (зокрема формування владних структур) сучасного періоду незалежності та Гетьманату, увиразнюючи нездатність української політичної еліти знайти спільну мову для розв'язання нагальних політичних, економічних і соціальних проблем; різне розуміння сутності та послідовності проведення загальнодержавних реформ, які, зокрема, мають оптимізувати роботу центральних та місцевих органів влади, зробити їх діяльність ефективнішою; дефіцит висококваліфікованих кадрів у системі державного управління, які були б здатні у своїй роботі сприймати та генерувати нові ідеї, переходити на сучасні методи управління, оперативно та ефективно реагувати на виклики сучасного світу.

Досвід попередніх державних утворень (зокрема й періоду національно-визвольних змагань) спонукає до необхідності розробки та запровадження ефективних механізмів забезпечення конституційних гарантій свободи совісті та віросповідань; гарантування рівності релігійних організацій перед законом; здійснення законодавчих та адміністративних заходів щодо захисту прав віруючих та інтересів релігійних організацій, уникнення конфліктних ситуацій між ними та використання духовно-релігійного та організаційного потенціалу церкви у суспільному житті.

1. Владиченко Л. Д. Етапи розвитку державного органу у справах релігій в Україні (XX–XXI ст.) // Пріоритети державної політики в галузі свободи совісті: шляхи реалізації: зб. наук. матеріалів / редкол.: В. Андрущенко та ін. Київ: вид-во “Світ Знань”, 2007. С. 47–58.

1.3. Виклики ХХ століття

2. Владиченко Л. Д. До історії державного органу у справах релігій в Україні. URL: <https://www.religion.in.ua/main/analitica/11836-do-istoriyi-derzhavnogo-organu-u-spravah-religij-v-ukrayini.html>.

3. Андрушин Б. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР): навч. посіб. Київ: Либідь, 1997. 176 с.

4. Ульяновський В. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського): навч. посіб. Київ: Либідь, 1997. 320 с.

5. Ульяновський В. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Української Центральної Ради): навч. посіб. Київ: Либідь, 1997. 200 с.

6. Ганзуленко В. П. Українська держава 1917–1920 рр.: проблема вирішення релігійного питання // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя, 2007. Вип. XXI. С. 165–167.

7. Горяча М. Релігія в політиці Українських урядів 1917–1920 років (Центральна Рада, Гетьманат, Директорія) // Ковчег: наук. зб. із церковної історії / за ред. о. Бориса Гудзяка, Ігоря Скочилися та Олега Турія. Львів: Інститут Історії Церкви ЛБА, 2001. Ч. 3. С. 334–346.

8. Дудко О. Олександр Гнатович Лотоцький. Якою бути Українській Церкві? // Студії з архівної справи та документознавства. Київ: ГАУУ; УДНДІАСД, 1999. Т. 5. С. 215–219.

9. Ігнатуша О. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. ХХ ст.). Запоріжжя: Поліграф, 2004. 440 с.

10. Киридон А. Релігійно-церковне життя в період Гетьманату: проблемне поле взаємодії // Національна та історична пам'ять: зб. наук. пр. Київ, 2013. Вип. 7. С. 252–260.

11. Балягузова О. Стан Православної церкви у 1917–1920 рр.: український та регіональний аспекти // Емінак. 2007. Вип. 2. С. 53–62.

12. Дорошенко Ю. Державно-церковні відносини за часів Української держави 1917–1920 років. URL: <http://ruthenia.info/txt/doroshenkyu/derzh.html>.

13. Логвиненко І. А. Особливості формування та діяльності уряду Української держави (травень–грудень 1918 р.) // Вісник ХНУВС. 2012. № 1(56). С. 14–20.

14. Палеха Ю. До історії запровадження організації діловодства в державному апараті українських урядів 1917–1918 років // Науково-

документальна збірка до 90-річчя запровадження державної служби в Україні / [Владислав Верстюк, Павло Гай–Нижник, Сергій Коник та ін.; упоряд. А. Вишневський]. Київ: Центр сприяння інстит. розв. держ. служби, 2008. С. 30–39.

15. Тесля Т. Релігійна політика періоду незалежного існування української держави (1917–1920 рр.) // Історія в школі. 2001. № 3–4. С. 49–54.

16. Цапко О. М. Українська православна церква як суб'єкт державно-політичних відносин у період гетьманату П. Скоропадського // Політологічний вісник. 2012. Вип. 67. С. 304–313.

17. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: в 4 т. 2-ге вид. Нью-Йорк; Київ; С.Бавнд-Брук, 1998. Т. 1–IV.

18. Білокінь С. І. Православні єпархії України 1917–1941 рр. // Історико-географічні дослідження на Україні: зб. наук. пр. Київ: Наук. думка, 1992. С. 100–102.

19. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр.: документ.-наук. вид. Київ: Темпора, 2002. Т. II. 353 с.

20. Центральний державний архів органів влади та управління України, м. Київ.

21. Зеньковский В., протопресв. Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.): воспоминания / [публикац. и подготовка текста М. А. Колерова]. Москва: Крутицкое Патриаршее подворье, 1995. 240 с.

22. Колодний А. М., Яроцький П. Л., Лобовик Б. О. та ін. Історія релігій в Україні: навч. посіб. Київ: Т-во “Знання”, КОО, 1999. 736 с.

23. Димитрій (Рудюк), ігумен. Відродження Української церкви і національно-визвольні змагання 1917–1921 років (окреслення церковно-державних відносин) / ігумен Димитрій (Рудюк). URL: http://www.ukrainet.org/History/History009_uk.htm.

24. Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918) / [під ред. Я. Пеленського]. Київ; Філадельфія, 1995. 493 с.

25. Донцов Д. Рік 1918, Київ: документ.-худ. вид. / упоряд.: К. Ю. Галушко. Київ: Темпора, 2002. 208 с.

26. Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України, 1917–1920. Київ: Либідь, 1997. 208 с.

27. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. Київ: Український письменник, 1993. 413 с.